

φθάσει ὁ νέος ἀρχιεπίσκοπος. Ὅπως μάθαμε, ἡ Βενετία ἀπευθύνθηκε στὸν Πάπα καὶ στοὺς καρδινάλιους, παρακαλώντας πιεστικὰ νὰ ἐκλέξουν ἓνα Βενετὸ ὡς διάδοχο τοῦ Στεφάνου Ζαχαρία. Ὡστόσο, ὁ Πάπας σκέφθηκε διαφορετικά. Ὁ Πάπας Μαρτίνος ὁ πέμπτος εἶχε συνάψει καλὲς σχέσεις μὲ τὸν δεσπότη Θεόδωρο Παλαιολόγο, στέλνοντάς του ὡς δῶρο τῆς Λατινικῆς ἐκκλησίας τὴν ὁμορφὴ Κλεόπη Μαλατέστα ἤξερε, ὅμως, ὅτι ὁ Θεόδωρος εἶχε τέτοιες ἐπεκτατικές βλέψεις (ἀδιάφορο ἂν τις εἶχε ἀναστείλει γιὰ λίγο), ὥστε αὐτό — δηλαδή τὸ γεγονός ὅτι ἦταν σύζυγος ἑνὸς πιστοῦ τέκνου τοῦ Πάπα — δὲ θάταν ἀρκετὸ γιὰ νὰ σεβασθεῖ καὶ τὴν κτήση τοῦ Πάπα στὴν Πελοπόννησο, δηλαδή τὴν Πάτρα. Ἔτσι, σκέφθηκε νὰ ἀσφαλίσει τὴν Πάτρα μὲ τρόπο τέτοιον ποὺ νὰ τὴν κάμει ἠθικὰ ἀπρόσβλητη. Καὶ διάλεξε ὡς ἀρχιεπίσκοπο καὶ ἀφέντη τῆς Πάτρας τὸν ἀδελφὸ τῆς Κλεόπης, ποὺ τώρα πιά ὀνομαζόταν Κλεόπη Παλαιολογίνα, τὸν Πανδόλφο Μαλατέστα. Ἔτσι συνδέθηκε ἡ Πάτρα μὲ τὴν ἱστορία τοῦ Παύλου Μαλατέστα καὶ τῆς Φραντσέσκα ντὰ Ρίμινι ποὺ τόσο εἶχε συγκινήσει τὸν Δάντη.

Στὸ ἴδιο ἔτος 1424, ὅταν ὁ κίνδυνος τῶν Τούρκων εἶχε φαινομενικὰ ἀπομακρυνθεῖ, ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος βρῆκε πάλι ἀφορμὲς — καὶ δὲν ἦταν, ἴσως, ψεύτικες — γιὰ νὰ ἀναλάβει τὶς ἐχθροπραξίες του μὲ τὸν ἡγεμόνα τῆς Ἀχαΐας Κεντυρίωνα Ζαχαρία, τὸν ἀδελφὸ τοῦ μακαρίτη ἀρχιεπισκόπου μας. Ἢδη ὁ Κεντυρίων (ποὺ τὸν θεωρούσαμε καὶ σὰ διάδοχο τοῦ Σανσουπερανοῦ, γιὰ τὴν ἄνεσις τῆς χήρας τοῦ τελευταίου καὶ κάμποσοι Ναβαρραῖοι εἶχαν καταφύγει κοντά του) εἶχε στριμωχθεῖ τόσο ποὺ ἡ ἐξουσία του ἦταν πολὺ περιορισμένη καὶ ἡ στρατιωτικὴ του δύναμη μικρὴ. Ἔτσι, ὁ δεσπότης Θεόδωρος κατάφερε εὐκόλα νὰ τὸν χτυπήσει καὶ νὰ τὸν πιάσει μάλιστα αἰχμάλωτο. Οἱ νέες προστριβὲς μὲ τὴ Βενετία, ποὺ τὶς κτήσεις της στὴ Μεθώνη καὶ στὴν Κορώνη λεηλάτησαν καὶ πάλι τὰ φουσάτα τοῦ Θεοδώρου, δὲν ἦταν παρὰ μόνο πολιτικές· ὡστόσο, ἐνόχλησαν ἀρκετὰ τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ στὶς τελευταῖες ὥρες τῆς ζωῆς του.

10

Ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος, ὁ κουρασμένος καὶ ἀπελπισμένος βασιλεὺς φιλόσοφος, σκέφθηκε ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὸν κόσμον προτοῦ πεθάνει. Ὁ κόσμος — ὁ ἐγκόσμιος βίος — τοῦ εἶχε γίνῃ πολὺ βαρὺς. Ὡστόσο, ἂν στηριχθῶ σὲ ὅσα μοῦ ἔλεγε ἀργότερα ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς, μονάχα δὲ ὅ μέρη πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του πρόλαβε νὰ φορέσει τὸ ἀγγελικὸ σχῆμα τοῦ μοναχοῦ.

Ἄλλὰ καὶ πολὺ πρὶν ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ πεθάνει, εἶχε μεταβιβάσει οὐσιαστικὰ — κουρασμένος πιά καὶ βαθειὰ ἀπογοη-

τευμένος — σχεδόν όλα του τὰ δικαιώματα στὸν συμβασιλέα Ἰωάννη.

Μετὰ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Τούρκων στὴν Πελοπόννησο, ὁ συμβασιλεὺς Ἰωάννης σκέφθηκε νὰ πάει στὴν Οὐγγαρία, «ποιήσας» (ὅπως μοῦ ἔλεγε ὁ Σφραντζῆς) «δεσπότην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν αὐθεντόπουλον κύρ Κωνσταντῖνον καὶ καταλείψας αὐτὸν εἰς τὴν πόλιν αὐτ' αὐτοῦ». Καί, ἐνῶ ταξίδευε στὴν Οὐγγαρία γιὰ νὰ διαπιστώσει ἂν ὑπάρχουν ἐλπίδες γιὰ μιὰ συντονισμένη ἐνέργεια κατὰ τῶν Τούρκων, ἔδωσε ταυτόχρονα τὴν ἐντολὴ νὰ γίνῃ «ὄρκωμοτικὸν ἀγάπης μετὰ τοῦ ἀμηρᾶ Ἀμουράτη». Ὁ Σφραντζῆς μοῦ ἔλεγε: «τότε οὖν αὐθις ἀπήλθομεν πρέσβεις Λουκάς ὁ Νοταρᾶς ὁ καὶ ὕστερον μέγας δούξ γενόμενος καὶ ὁ Μελαχροινὸς Μανουήλ καὶ ἐγώ, δι' αἰτίας τοιαύτας, ὅτι ὁ μὲν Μελαχροινὸς καὶ ἄλλοτέ ποτε προαπῆλθε πρὸς τὸν ἀμηρᾶν καὶ ἔγνω ὅτι ἔμελλε γεννηθῆναι ἡ ἀγάπη, ὁ δὲ Νοταρᾶς ἵνα τελέσῃ αὐτὴν καλῶς, ὡς χρήσιμος καὶ καλός, ἐγὼ δὲ ὡς παρὰ τῆς ἀγίας δεσποίνης τῆς συγγενοῦς τοῦ ἀμηρᾶ ἐκ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ἀποσταλείς». Ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς, νεαρώτατος, ἀρχισε νὰ διαχειρίζεται λεπτές καὶ δύσκολες ἀποστολές. Ὁ ἄρρωστος αὐτοκράτωρ Μανουήλ, ποὺ βιάδιζε πιά πρὸς τὸ θάνατο, τοῦ εἶχε μεγάλη ἀγάπη κ' ἐμπιστοσύνη, κ' ἤθελε — πρὶν πεθάνῃ — νὰ τὸν συνδέσει στενὰ μὲ τοὺς γιούς του.

Ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς μοῦ μίλησε συχνὰ γιὰ τὶς σχέσεις του μὲ τὸν Μανουήλ. Καὶ μοῦ διηγήθηκε κάποτε πῶς ἀκριβῶς δόθηκαν οἱ τελευταῖες ἐντολές τοῦ ἐτοιμοθάνατου αὐτοκράτορος σχετικὰ μὲ τὴ θέση ποὺ θᾶπρεπε νὰ διατηρήσει πλάϊ στους γιούς του ὁ ἴδιος ὁ Σφραντζῆς:

«Ὅτε ὁ μακάριος καὶ ἀοίδιμος πατὴρ αὐτῶν ἤγγιζε πρὸς τὸ ἀποθανεῖν, προσέταξέ με καὶ ἔγραψα τοιαῦτα οἰκειοχείρως, οὐχὶ ὡς διαθήκην αὐτοῦ, οὐ γὰρ διατίθενται οἱ βασιλεῖς, ἀλλὰ προστάττουσιν. Ἐν τῇ προστάξει διωρίζετο τάδε· ἴν' ἔχη ἕκαστος τῶν υἱῶν αὐτοῦ ὁ μὲν τόδε ὁ δὲ τόδε ἀπὸ τῶν ἰδίων αὐτοῦ λαφύρων καὶ λίθων πολυτίμων καὶ ἀξιολόγων εἰδῶν... Καὶ ἀναγνωσθείσης ταύτης δὴ τῆς πράξεως παρ' ἐμοῦ ἔμπροσθεν αὐτοῦ καὶ τῆς δεσποίνης καὶ τοῦ βασιλέως καὶ υἱοῦ αὐτῶν καὶ μόνον, τέλος δὲ προσέταξε τῶν υἱῶν αὐτοῦ λέγων 'υἱέ μου, ἤκουσας ἃ προσέταξα μὲν ὑμῖν περὶ τῶν ὑπηρετησάντων με ἰδίων' (ἔγραφε γάρ, 'οἱ δὲ κελλιῶταί μου οἱ ὑπηρετήσαντές μοι καλῶς... ἃς ἔχωσι παρὰ πάντων τῶν υἱῶν μου ἀγάπην τε καὶ ἀναδοχὴν καὶ προμήθειαν κατὰ τὸ ἀναλογοῦν ἐνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν'), 'ἔξαιρέτως δὲ πάλιν λέγω σοι περὶ τούτου δὴ τοῦ Σφραντζῆ, ὃς καλῶς μοι ἐδούλευσε καὶ εἰς πάντα τὰ τῆς ψυχῆς μου καὶ σώματος ἐθεράπευσε καὶ νῦν εἰς τὰ τῆς ἀσθενείας μου πλεῖον τῶν ἄλλων θεραπεύει, ὡς καὶ ἐλπίζω ὅτι καὶ τὰ τῆς ψυχῆς».

μου μετά θάνατον καλῶς οἰκονομήσει. Ἡ νεότης γὰρ αὐτοῦ καὶ τὸ γῆρας τὸ ἐμὸν οὐκ εἶασαν γενέσθαι τι πρὸς αὐτὸν ἀντάξιον τῆς ἀγάπης καὶ δουλοσύνης, ἣν ἐφύλαξε πρὸς με· διὰ τοῦτο ἀφήμι αὐτόν σοι'».

Μιλᾶω πιά γιὰ τὸ ἔτος 1425. Στις 21 Ἰουλίου «κεκοίμηται ὁ ἐν τῇ μακαρία τῇ λήξει ἀοίδιμος καὶ εὐσεβής... βασιλεὺς κύρ Μανουήλ, ὃς διὰ τοῦ θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος μετωνομάσθη πρὸ ἡμερῶν δύο τῆς θανάτου αὐτοῦ Ματθαῖος μοναχὸς καὶ ἐτάφη ἐν τῇ σεβασμιά βασιλικῇ καὶ περικαλλεῖ μονῇ τοῦ Παντοκράτορος μετὰ πένθους καὶ συνδρομῆς, οἷα οὐ γέγονε πώποτε πρὸς τινὰ τῶν ἄλλων».

Κ' ἐξακολούθησε τὴν ἀφήγησή του ὁ Σφραντζῆς λέγοντας : «Συνήθεια γὰρ ἦν καὶ τάξις ἐν τοῖς τῶν βασιλέων οἴκοις χωρεῖν τοὺς τῶν πατέρων κελλιῶτας ἐν τοῖς τῶν υἱῶν κελλίοις... Ὡς οὖν ἀπέθανεν ὁ μακαρίτης καὶ ἀοίδιμος πατὴρ αὐτοῦ» (δηλαδὴ τοῦ Κωνσταντίνου πού κι' ἀπέναντί του «πολλὴν ἀγάπην» εἶχε ὁ Σφραντζῆς) «μετὰ τὸ πρῶτον αὐτοῦ μνημόσυνον ἐπεστρέψαμεν πάντες οἱ κελλιῶται αὐτοῦ εἰς τὸ παλάτιον· ἔθος γὰρ ἐστὶ καὶ τοῦτο ὅτι οἱ κελλιῶται αὐτοῦ δὴ τοῦ βασιλέως καταμένειν ἐπὶ τὸν τάφον αὐτοῦ μέχρι τοῦ πρώτου μνημοσύνου καὶ οὕτως ἀπήλθομεν εἰς τὴν οἰκίαν, ἔνθα κατέμενε ὁ ῥηθεὶς δεσπότης κύρ Κωνσταντῖνος, καθίσαντες ἔξω ὡς οἱ πολλοί. Μαθὼν δὲ τοῦτο ὁ δεσπότης ἀπέστειλε τὸν θεῖον μου» (ὁ θεῖος τοῦ Σφραντζῆ ἦταν παιδαγωγὸς τοῦ Κωνσταντίνου) «καὶ εἶρηκέ μοι δεσποτικῶν προστάγματι ὅτι σὺ μὲν τετήρηκας τὴν τάξιν καὶ οὐκ εἰσῆλθες εἰς τὸ κελλίον μου ἐξ ὀρθοῦ, ὡς ἔθος σοι ἦν ἔτι ζῶντος τοῦ ἀφθεντός μου τοῦ βασιλέως καὶ πατρός· πλήν ἡμεῖς ὀφειλέται ὄντες τῆς ἀγάπης καὶ δουλοσύνης τῆς παρὰ σοῦ πρὸς αὐτόν καὶ πρὸς ἡμᾶς, εὐεργετοῦμέν σοι τοῦ δύνασθαί σε ἔρχεσθαι ἐξ ὀρθοῦ καὶ εἰς τὸ κελλίον μου, ὡς καὶ πρότερον ἐποίεις ἔτι ζῶντος τοῦ πατρός μου...».

Ἔτσι, ἐνωμένοι ἔμειναν ἀπὸ τότε οἱ δύο τους, ὡς τὴ στιγμή τοῦ ἥρωικοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου. Νεώτατοι κ' οἱ δύο τὴν ὥρα ἐκείνη (περίπου συνομήλικοι μὲ μένα, πού τὸν Ἰούλιο τοῦ 1425 δὲν εἶχα κλείσει τὰ εἰκοσιτρία μου χρόνια), ἀντιμετώπισαν μαζί τίς μεγάλες προσπάθειες καὶ δοκιμασίες πού εἶχε ἐπιφυλάξει ὁ Θεὸς στὸν Κωνσταντῖνο στὰ εἰκοσιοχτῶ ἐπόμενα χρόνια.

Πεθαίνοντας ὁ Μανουήλ, εἶχε ἀναθέσει στοὺς ἕξι γιούς του τ' ἀκόλουθα καθήκοντα: «πρῶτον μὲν τὸν Ἰωάννην βασιλέα εἶασε, τῷ δὲ δεσπότη κύρ Ἀνδρονίκῳ τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ τὰ ἐαυτῆς δέδωκεν... Τῷ δὲ δεσπότη κύρ Θεοδώρῳ τὴν Λακεδαιμονίαν καὶ τὰ ἐαυτῆς δέδωκε. Τῷ δὲ... κύρ Κωνσταντίνῳ τὰ τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέρη, λέγω Ἀγχίαλον καὶ Μεσημβρίαν καὶ τὰ αὐτῶν. Τῷ δὲ δεσπότη

κὺρ Δημητρίω καὶ τῷ δεσπότη κὺρ Θωμᾶ τὰ ἐναπομείναντα ἐν τῇ Πελοποννήσῳ».

11

Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ εἶχε περιβάλει μὲ ιδιαίτερη στοργή καὶ συμπάθεια τὴ δεύτερη γυναῖκα τοῦ γιοῦ του Ἰωάννου, τὴ Σοφία τὴ Μομφερρατική. Ὄταν πέθανε ὁ Μανουήλ, ἡ ἄτυχη Σοφία δὲν εἶχε ποῦ νὰ στηριχθεῖ κι' ἀναγκάσθηκε νὰ δραπετεύσει καὶ νὰ ξαναγυρίσει στὴν Ἰταλία.

Ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς σεβόταν τὴ Σοφία· τὴν εἶχε περιβάλει μὲ τὴ στοργή του ὁ Μανουήλ, κι' αὐτὸ τὸν ἔκανε νὰ μιλάει πολὺ προσεκτικὰ γι' αὐτήν. Ἔτσι ἀρκέσθηκε ὁ Σφραντζῆς, ὅταν τὸν ρώτησα σχετικά, νὰ μοῦ πεῖ μὲ πολλὴ λεπτότητα ὅτι, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1425 (δηλαδὴ ἕνα μῆνα μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μανουήλ), «ἡ δέσποινα κυρὰ Σοφία φυγοῦσα διέβη εἰς τὴν ἑαυτῆς πατρίδα, δι' αἰτίαν ὅτι ὁ βασιλεὺς κὺρ Ἰωάννης, ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, οὐκ εἶχε τοσαύτην εὖνοιαν καὶ ἀγάπην πρὸς αὐτήν καὶ εἰρήνην ἀνὰ αὐτῶν οὐ διέκειτο, διὰ τὸ ἐρᾶσθαι τὸν βασιλέα ἑτέραις γυναιξίν, ἔνεκα οὐκ ἦν ἡ δέσποινα ἐκ φύσεως ἐστολισμένη τὴν ὠραιότητα».

Ὁ Σφραντζῆς μοῦ εἶπε γιὰ τὴ Σοφία μονάχα ὅτι δὲν ἦταν ὠραία. Πρῶτος ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, νεαρῶτατος καὶ σκληρός, μίλησε ὠμότερα καὶ τὴν ὀνόμασε «ἐπιεικῆ μὲν τὸν τρόπον, ἀηδῆ δὲ τὴν ὄψιν». Καὶ ὅταν βρέθηκα, πολὺ ἀργότερα, στὴ Λέσβο καὶ παρακολούθησα ἀπὸ κεῖ τὰ μεγάλα καὶ τελεσίδικα δεινὰ τοῦ Γένους, ὁ Δούκας μοῦ μίλησε πιὸ ἀνοιχτὰ ἀπ' ὅλους καί, μὲ τὴ δραματικὴ ἀφηγηματικὴ τέχνη ποὺ τὸν ἐχαρακτήριζε, μοῦ εἶπε:

«Ὁ... βασιλεὺς Ἰωάννης ἦν μὴ στέργων τὴν σύνοικον· ἡ κόρη γὰρ τῷ μὲν σώματι καὶ μάλα εὐάρμοστος· τράχηλος εὐειδής, θριξὺν ὑποξανθίζουσα, καὶ τοὺς πλοκάμους ὡς ῥύακας χρυσαυγίζοντας μέχρι τῶν ἀστραγάλων καταρευμένους ἔχουσα, ὦμους πλατεῖς, καὶ βραχίονας καὶ στέρνα καὶ χεῖρας ἐμμέτρους, καὶ δακτύλους κρυσταλλοειδεῖς... ὄψις δὲ καὶ χεῖλη καὶ ῥινὸς κατάστασις καὶ ὀφθαλμῶν καὶ ὀφρύων σύνθεσις ἀειδεστάτη, παντάπασιν, ὡς ἔπος χυδαῖον εἰπεῖν 'ἀφ' ἐμπρὸς τεσσαρακοστή, καὶ ὀπισθεν πάσχα'. Τοιαύτην οὖν ἰδὼν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης οὐκ ἐμίγη ταύτην· οὐδὲ τὸ παράπαν σύγκοιτος ταύτης ἐγένετο· δι' ὃ καὶ μονάζουσα ἦν ἐν ἐνὶ τῶν κοιτῶνων τοῦ παλατίου». Μόλις πέθανε ὁ Μανουήλ, ἡ δυστυχισμένη Σοφία συνεννοήθηκε μὲ τοὺς Γενουάτες τοῦ Γαλατᾶ, κ' οἱ Γενουάτες δέχθηκαν νὰ ὀργανώσουν τὴ φυγὴ της. Καὶ μιὰ μέρα, συνοδευμένη ἀπὸ τὶς Ἰταλίδες καὶ τοὺς Ἰταλοὺς νέους ποὺ εἶχε κρατήσῃ μαζί της, τῶσκασε. Ὄταν διαπιστώθηκε τὸ γεγονός, οἱ Ἕλληνες τὸ θεώρησαν μεγάλη προσβολή «καὶ μὴ φέροντες τὴν καταφρόνησιν ἣν ὑπέστη-

σαν παρά τῶν τοῦ Γαλατοῦ, ἠτοιμάζοντο καταδραμεῖν καὶ ἀφανί-
σαι τὰ αὐτῶν προάστεια...». Τοὺς ἐμπόδισε, ὅμως, ὁ ἴδιος αὐτο-
κράτωρ Ἰωάννης πού τοῦ ἦταν εὐχάριστη ἡ φυγὴ τῆς Σοφίας·
«ὁ δὲ βασιλεὺς Ἰωάννης τὸ γεγονός ἀπεδέξατο», ὅπως μοῦ ἔλεγε
ὁ Δούκας. Ἔτσι, ἡ Σοφία ξαναγύρισε στὴν Ἰταλία, «ἄλλο μηδὲν
ἕτερον κερδάνασα πλὴν τοῦ οὐ ἐστέφθη στέμματος, εἰποῦσα καὶ
τοῦτο· ἀρκεῖ μοι τοῦτο εἰς μαρτύριον ὅτι βασίλισσα τῶν Ῥωμαίων
ἐγενόμην καὶ εἰμί· περὶ δὲ θησαυρῶν μυριοταλάντων οὐ μέλει μοι».
Καὶ κλείστηκε σ' ἓνα μοναστήρι· «καὶ τῷ θεῷ ἑαυτὴν ἀναθεῖσα τὸ
λοιπὸν τῆς ζωῆς ἀνεπλήρωσεν».

Τὸ μικρὸ αὐτὸ δράμα τῆς ἄτυχης Ἰταλίδας ἔχει κι' αὐτὸ τὴ θέση
του πλάϊ στὸ μεγάλο δράμα τοῦ Γένους μου. Ἐμαθα νὰ βάζω πλάϊ
στὰ μεγάλα καὶ δημόσια γεγονότα τὰ μικρὰ καὶ ἰδιωτικά· πλάϊ
στὸν πόνο ἑνὸς ὁλόκληρου ἔθνους τὸν πόνο μιᾶς ἄτυχης νέας. Ἡ
Σοφία, ἡ κόρη τοῦ Θεοδώρου, «μαρκεσίου Μόντης Φεράρα», εἶναι
στὸ περιθώριο τῆς ἱστορίας ἓνα πρόσωπο πού δὲν πρέπει νὰ ξεχα-
στεῖ. Σήκωσε κ' ἡ Σοφία τὸ Σταυρὸ τῆς· ἡ ἀσκήμια τῆς ἀξίζει περισ-
σότερο ἀπὸ τὴν ὁμορφιά πολλῶν ἀνόητων θηλυκῶν. Εἶχε ἠθικὴ
ὑπερηφάνεια καὶ ὠραία ψυχὴ ἡ Σοφία. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι τῆς
ἔδειξε στοργὴ καὶ ἀγάπη ὁ Μανουήλ. Στὸ μοναστήρι, ὅπου κλεί-
στηκε, θὰ τὴν ἀτένιζαν ὅλες οἱ ἀδελφές σὰν πραγματικὴ βασίλισσα
τῶν Ῥωμαίων.

Ὅσο γιὰ τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη, ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ τοῦ
ἐπέτρεψε νὰ παντρευτεῖ γιὰ τρίτη φορά. Ἡ φυγὴ τῆς Σοφίας θεω-
ρήθηκε ἀρκετὸς λόγος γιὰ νὰ κηρυχθεῖ ὁ Ἰωάννης ἐλεύθερος· τὸ
διαζύγιο ἦταν αὐτόματο. Καὶ τὴ θέση τῆς ἀσχημῆς Σοφίας τὴν πῆρε
μιὰ ἀπὸ τὶς ὠραιότερες νέες τῶν ἡμερῶν ἐκείνων. Στὸ παραμυθένιο
βασίλειο τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν, στὴν Τραπεζοῦντα, ἀνθίζε ἡ
ὁμορφιά. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Τραπεζοῦντος Ἀλέξιος Κομνηνὸς
ἔδωσε στὸν Ἰωάννη «τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Μαρίαν εἰς γυναῖκα,
ὠραίαν καὶ κάλλει καὶ ἡθει», ὅπως ἔλεγε ὁ Δούκας. Ὅταν γνώρισα
στὸν Μυστρά τὸν Βησσαρίωνα, ἄκουσα ἀπὸ τὸν ἴδιον ὅτι αὐτὸς
ἦταν ὁ ἐμπιστος ἀπεσταλμένος τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου πού
ἔφερε σὲ πέρας, ἂν καὶ νεαρὸς ἀκόμα ἱερομόναχος, τὶς λεπτὲς δια-
πραγματεύσεις γιὰ τὴν ἔνωση τῆς Μαρίας μὲ τὸν αὐτοκράτορα
Ἰωάννη. Αὐτὴ ἦταν ἡ πρώτη ἱστορικὴ προβολὴ τοῦ νεαροῦ
Τραπεζοῦντιοῦ πού ἦταν ταγμένος νὰ γίνεи μητροπολίτης Νι-
καίας, νᾶναι ὑστερα στὴ Φεράρα καὶ στὴ Φλωρεντία ὁ πρωτα-
γωνιστὴς τοῦ Ἐνωτικοῦ ὅρου, καὶ νὰ γίνεи καὶ καρδινάλιος τοῦ
Πάπα, μένοντας ὡστόσο ἀδιάκοπα ἀφοσιωμένος στὸ Ἑλληνικὸ
Γένος.

Δέν πρόλαβε ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης νὰ χαρεῖ καλά-καλά τὴν ὡραία Μαρία καὶ ὑποχρεώθηκε νὰ τὴν ἐγκαταλείψει μόνη γιὰ νὰ ρθει στὴν Πελοπόννησο. Ὁ δεσπότης Θεόδωρος εἶχε πάρει τὴν ἀπόφαση νὰ μπεῖ σὲ μοναστήρι. Κάποιο οἰκογενειακὸ δράμα ξετυλιγόταν καὶ στὸν Μυστρά. Ὅπως μοῦ ἔλεγε ἀργότερα ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης ποῦ τοῦ ἄρεσε ἡ ἀναδίφηση τῶν μυστικῶν τῶν ἡγεμονικῶν οἰκῶν, ὁ Θεόδωρος ἦταν στὴν ἀρχὴ ἐνθουσιασμένος ποῦ εἶχε γυναίκα του τὴν ὡραία Κλεόπη· «ὕστερον μέντοι, ὡς ἐς μῖσος ἀφίκετο τῇ γυναικί καὶ ἐς ἔχθος ἀφικόμενος ἐς διαφορὰν κατέστη, ἐς τὴν Ναζηραίων δίαιταν ὠρμητο γενέσθαι...». Ὅπως ἄκουσα ὕστερ' ἀπὸ τοῦ πρόωρο θάνατο τῆς πολὺκλαυστης Κλεόπης, ὁ Θεόδωρος – μ' ὅλες τὶς ὑποσχέσεις ποῦ εἶχε δώσει στὸν Πάπα – ἐπῆζε τὴν Κλεόπη ν' ἀπαρνηθεῖ τὴ Δυτικὴ ἐκκλησία καὶ νὰ προσχωρήσει στὴ δική μας. Ὅπως καὶ νᾶχει τὸ πρᾶγμα, ἐμήνυσε – κι' αὐτὸ εἶναι γεγονὸς – στὸν αὐτοκράτορα ἀδελφὸ του ὅτι σκοπεύει νὰ γίνῃ μοναχός. Ἔτσι, ὁ Ἰωάννης ἀναγκάσθηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴν ὡραία Μαρία καὶ νὰ σπεύσει στὸν Μυστρά, παίρνοντας μαζί του καὶ τὸν ἀδελφὸ του Κωνσταντῖνο. Μὲ τὴν ἐγκριση τοῦ αὐτοκράτορος πῆρε ὁ Κωνσταντῖνος προσωπικὸ σύντροφο κοντά του τὸν Γεώργιο Σφραντζῆ.

Ἡ ἀφιξη τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Κωνσταντίνου στὴν Πελοπόννησο συνδέθηκε στενά μὲ τὴν τύχη τῆς ἀγαπημένης μου Πάτρας. Ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος ὅλο ἔλεγε ὅτι θὰ μπεῖ σὲ μοναστήρι, ἀλλὰ δὲν ἔμπαινε. Τί θὰ γινόταν μὲ τὸν Κωνσταντῖνο καὶ μὲ τὸν Θωμᾶ; Πῶς θὰ χωροῦσαν κ' οἱ τρεῖς στὴν Πελοπόννησο ποῦ δὲν ἦταν κἂν ὀλόκληρη στὴν ἐξουσία τῶν Ἑλλήνων; Ἐπρεπε ὅπωςδῆποτε νὰ βρεθεῖ τόπος γιὰ ὅλους, νὰ βολευτοῦν οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ χωρὶς προστριβές. Καὶ τὸ ἔργο αὐτὸ τὸ ἀνάλαβε ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης. Καὶ κατάφερε νὰ κατανεῖμει ἔτσι τὶς ἐξουσίες τῶν τριῶν στὴν Πελοπόννησο, ὥστε οἱ σχέσεις τῶν ἀδελφῶν νὰ μὴ διαταραχθοῦν τὰ πρῶτα χρόνια.

Τοὺς Βενετοὺς ποῦ εἶχαν στὰ χέρια τους τὴν Κορώνη καὶ τὴ Μεθώνη, καθὼς καὶ τὸ Ἄργος καὶ τὴ Ναυπλία, δὲ σκέφθηκε ὁ αὐτοκράτωρ νὰ τοὺς προσβάλει. Οἱ κτήσεις αὐτὲς, ποῦ ἐξυπηρετοῦσαν ναυτικὲς σκοπιμότητες καὶ δὲν εἶχαν βάθος, δὲ στένευαν οὐσιαστικὰ τὸν Πελοποννησιακὸ χῶρο· καὶ δὲν ἦταν καὶ φρόνιμο νὰ τὰ βάλει μὲ τὴ Βενετία. Ποιὲς ἄλλες ἦταν οἱ φράγκικες κτήσεις; Ἦταν ἡ Χαλανδρίτσα καὶ ἡ Ἀρκαδιὰ (ἡ παλαιὰ Κυπαρισσία), τὰ ὑπολείμματα αὐτὰ τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας ποῦ τὰ κρατοῦσε ἀκόμα ὁ Κεντυρίων Ζαχαρία· ἦταν ἡ περιοχὴ τῆς Ἡλιδος, ὡς τὸν Ἀλφειό,

πού με κέντρο τήν Κλαρέντσα τήν εἶχε καταλάβει, λίγα χρόνια πρίν, ὁ Κάρολος Τόκκο· κ' ἦταν κ' ἡ Πάτρα πού εἶχε ἀφέντη της Λατίνο ἀρχιεπίσκοπο, τόν κουριάδο τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου.

Ὁ Κεντυρίων Ζαχαρία εἶχε ἀρκετὰ μειωθεῖ καί στριμωχτεῖ· ἦταν σχεδόν προδικασμένο τὸ γεγονός ὅτι θάταν ὁ τελευταῖος Λατῖνος πρίγκιπας τῆς Ἀχαΐας. Δέν ἦταν ἀνάγκη νὰ βιαστοῦν οἱ Παλαιολόγοι γιὰ νὰ τόν βγάλουν ὀλωσδιόλου ἀπὸ τῆ μέση. Πρώτη τους σκέψη ἦταν νὰ διώξουν ἀπὸ τήν Πελοπόννησο τόν Κάρολο Τόκκο, τόν θρασυ καί ὑπερήφανο πού τήν ὥρα πού ἐξαπλωνόταν τὸ Ἑλληνικό δεσποτάτο νόμισε ὅτι εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ βάλει πόδι ἐκεῖ ὅπου ὁ Θεός ἐπέτρεψε στοῦ Ἑλληνικό Γένος νὰ ζήσει τὶς τελευταῖες του νῆκες. Στὸ ἔτος 1427, ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης βάδισε κατὰ τῆς Κλαρέντσας. Ἡ σύγκρουση αὐτῆ τῶν Παλαιολόγων με τόν Κάρολο Τόκκο ἔκανε κι' ἐμᾶς στὴν Πάτρα νὰ συγκινηθοῦμε ἰδιαίτερα. Μιὰ μέρα, κυκλοφόρησε ξαφνικά ἡ εἶδηση ὅτι πολλὰ καράβια μαζεύτηκαν στὸ δυτικό στόμιο τοῦ Πατραϊκοῦ κόλπου. Χωρὶς νὰ πῶ λέξη στὸν πατέρα μου – ἤμουν, ἄλλωστε, ἄντρας πιὰ εἰκοσιπέντε ἐτῶν – συνευνοήθηκα με τόν ἔμπιστο ψαρά μου (μ' ἐκείνον πού, ἀπὸ τὰ παιδικά μου χρόνια, μοῦ παραχωροῦσε τὴ βάρκα του καί μ' ἄφηγε νὰ κάνω τὴν ἐξοδὸ μου πρὸς τ' ἀνοιχτὰ νερά καί πρὸς τὸ σαγηνευτικό ἄγνωστο), κ' ἔτσι πῆρα τὴν ψαρόβάρκα καί βγῆκα μόνος μου νὰ ἰδῶ τί γινόταν. Ἡ θάλασσα ἦταν ἤρεμη, φυσοῦσε ὁμως κ' ἓνα ἑλαφρὸ ἀεράκι πού βοήθοῦσε τὸ πανάκι μου. Ἐτσι προχώρησα πολὺ· βγῆκα ἀπὸ τὸν Πατραϊκὸ κόλπο· προχώρησα ὅσο ἀρκοῦσε γιὰ νὰ διακρίνω καλὰ ὅτι στὶς Ἐχινάδες γινόταν κάτι πού γιὰ τὰ μάτια μου ἦταν πρωτόφαντο. Τὰ μάτια μου καί ἡ καρδιά μου ἔλαβαν μέρος σὲ μιὰ ναυμαχία.

Ὅπως μάθαμε τὴν ἄλλη μέρα, ὁ στολίσκος τῶν Παλαιολόγων εἶχε νικήσει· τὰ καράβια τοῦ Κάρολου Τόκκο εἶχαν ὑποστει πανωλεθρία. Στὸν πανηγυρικὸ πού ἀπευθύνεται στὸν Μανουήλ Παλαιολόγο καί στὸ γιό του Ἰωάννη (στὸν ἴδιον ὅπου ἐξαίρεται ἡ ἀνδρεία τοῦ Ἰωάννου, ὅταν πολιορκήθηκε ἡ Κωνσταντινούπολη στὸ ἔτος 1422), διάβασα τὴν ἀκόλουθη χαρακτηριστικὴ περιγραφή τῆς ναυμαχίας πού φρόντισα νὰ τὴν ἀντιγράψω:

«Ταῦτα μαθὼν καί δείσας ὁ Κάρολος» (δηλαδή, ὅταν ἔμαθε ὁ Κάρολος Τόκκο ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ἀπειλοῦσε με τὶς δυνάμεις του τὴν Κλαρέντσα) «στόλον ἀθροίζει τὸν μὲν ἀπὸ τῶν νήσων, τὸν δ' ἀπὸ τῆς Ἠπείρου, καί τινες προσκαλεσάμενος Μασσαλιωτῶν, ἐκπέμπει, στρατηγὸν ἓνα τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ὃς Τόρνος, ἐπιστήσας, ὄνομα. Ἐκπέμπει δὲ καί βασιλεὺς τὰς τριήρεις, ἀναδείξας ἀρχοντα καί στρατηγὸν... Λεοντάριον τὸν καλὸν... Ἄραντες οὖν

πρὸς ταῖς Ἐχινάσιν ἐντυγχάνουσι ταῖς ἐναντίαις νήσοις, καὶ σημείων ἀρθέντων παιανίσαντες καὶ ταῖς μὲν σάλπιγξι ἠχήσαντες τοῖς δὲ ῥόπτροις καὶ τοῖς κυμβάλοις περιδουπήσαντες..., καὶ τούτοις ὄρμητινι καὶ τεχνήματι θάρσους ἐμβαλόντες καὶ ἀναρρήξαντές τινων παρεξαιρεσίας συνέτριψαν, φόνον ἐργασάμενοι τῶν ἐναντίων οὐκ ὀλίγον, τόξοις τὰ πρῶτα καὶ ἀκροβολισμοῖς χρώμενοι, εἶτα δόρασι καὶ κοντοῖς καὶ καταπέλταις, ἐγγυτέρω γεγονότες, ὥσπερ τινὸς πεζομαχίας συνισταμένης. Καὶ τὰς μὲν αὐτάνδρους εἶλον τῶν νεῶν, τὰς δ' ἐς ἄπορίαν κατέστησαν ἐσχάτην, ὥσθ' ὑποχωρῆσαι πρὸς φυγῆν. Ἐάλω δ' ἂν καὶ ἡ στρατηγὶς παρὰ μικρὸν αὐτῷ στρατηγῷ, τῶν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος στρατιωτῶν τῶν πλείστων πεσόντων. Τῶν δὲ περιλειπομένων ἀσπίδας ρίψαντές τινες καὶ δόρατα βασιλέα εὐφήμουν, καὶ σφᾶς αὐτοὺς κατωνόμαζον δούλους, πρὸς ἰκετείαν τραπέντες. Οἱ δ' ἐρέται ἐς τὰ κοῖλα τῆς νεῶς ἀπερρυήκεισαν. Σχεδὸν δ' ἦλω, εἰ μὴ τύχη τις ἐκώλυσε παρεμπεσοῦσα... Καὶ περίπλουν τῆς στρατηγίδος ποιῆσαι βουλομένης, ὑπὸ δὲ ὄγκου καὶ βρίθους βραδείαν τὴν ἀναστροφὴν καὶ ἀντεπεξέλασιν ποιούσης, ἐξαίφνης ὑπέδρα, τὰ ἰστία χαλάσασα, πνεῦμά τε ἐγερθὲν πελάγιον καὶ σφοδρότερον ἐμπεσὸν τὴν ὀθόνην ὑπεκόλπτου, τῇ φυγῇ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς χαρισάμενον. Ἡ καὶ διωκομένη προσώκειλε τῇ Λευκαδίων, ἀποδράσει τὴν σωτηρίαν ὑφελομένη. Ἦλωσαν τοίνυν ἄνδρες πεντήκοντα μὲν πρὸς τοῖς ἑκατόν, καὶ τούτων πολλοὶ τῶν εὖ γεγονότων, ἐν οἷς καὶ ἀδελφιδουῖς Καρούλου τοῦ δεσπότη. Πεσόντες δὲ καὶ τετρωμένοι τῶν ἀποφυγόντων ἦσαν οἱ πλείους. Οἱ δ' ἡμέτεροι τὴν ἄδακρυν σχεδὸν εἰργάσαντο νίκην».

Ὁ ὑπερήφανος Κάρολος Τόκκο, ὕστερ' ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τοῦ στόλου του, ἀναγκάσθηκε νὰ συμβιβασθεῖ. Καὶ βρέθηκε ὁ καλύτερος τρόπος συμβιβασμοῦ. Ὁ Κάρολος πρόσφερε στὸν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο τὴν ἀνεψιά του Μαγδαληνὴ, τὴν κόρη τοῦ Λεονάρδου ποὺ ἦταν ἀφέντης τῆς Ζακύνθου, καὶ ὡς προῖκα τῆς ἔδωσε ὅλες τὶς κτήσεις του στὴν Πελοπόννησο. Ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς μοῦ διηγήθηκε τὰ καθέκαστα ὡς ἑξῆς :

«Ἀποσωθέντες οὖν εἰς Πελοπόννησον καὶ κατὰ τοῦ τόπου τοῦ παντὸς τοῦ ἐν Πελοποννήσῳ, ὃς ὑπὸ τοῦ δεσπότη Καρούλου ἐκρατεῖτο, ἀπελθόντες οὖν πάντες οἱ αὐθένται καὶ ἀδελφοὶ καὶ βουλήν ἐποιήσαντο τοιαύτην, μὴ θαρροῦντες γὰρ εὐκόλως ὑποτάξαι τὸν τόπον αὐτοῖς, ὃν εἶχεν ὁ Κάρολος, ὁμοίως καὶ αὐτὸς οὐκ ἐθάρρει δυνηθῆναι ἵνα φυλάξῃ τὸν ἐπίλοιπον τόπον τὸν ἐναπομείναντα αὐτῷ, ἐπεὶ τινὰς τῶν αὐτοῦ τόπων ἔλαβον οἱ ἡμῶν αὐθένται, εἰς συνηβάσεις ἦλθον, καὶ εὐδοκήσαντος τοῦ δεσπότη κύρ Κωνσταντίνου ἵνα λάβῃ εἰς νόμιμον γυναῖκα τὴν ἀνεψιάν τοῦδε τοῦ δεσπότη».

του Καρούλου και όσα άν είχε κάστρα εις τήν Πελοπόννησον λάβη εις προίκαν αύτῆς, ούτω γενομένης τῆς συμφωνίας. Τῆ οὖν πρώτη Μαΐου τοῦ αὐτοῦ ἔτους» (δηλαδή τοῦ 1428) «σταλείς ἐγώ παρέλαβον τήν Γλαρέντζαν και ἄλλοι τάλλα... Τῆ δέ πρώτη Ἰουλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἐξελθόντες ἦλθον κατά τῆς Πάτρας οί τρεῖς τῶν αὐταδέλφων, και περί τοῦς μύλους ἐξωθεν τῆς αὐτῆς πόλεως σκηνώσαντες, ἐκέισε και τήν ἀνεψιάν τοῦ Καρούλου κυρίαν Θεοδώραν ἡγαγον» (ἡ Μαγδαληνή ὀνομάσθηκε Θεοδώρα) «ἐνθα και ὁ δεσπότης κύρ Κωνσταντῖνος συνεζεύχθη και ἠύλογήθη αὐτήν».

Ἔτσι, μαζί μέ τοῦς γάμους τοῦ Κωνσταντῖνου Παλαιολόγου πού ἔγιναν ἐξω ἀπό τήν Πάτρα, στήν Περιβόλα, σημειώθηκε ἡ πρώτη προσπάθεια — μ' ἐπικεφαλῆς τόν ἴδιο τόν αὐτοκράτορα Ἰωάννη — νά ξαναγίνει ἡ ἀγαπημένη μου γενέτειρα μιὰ πόλη Ἑλληνική, ἕνα κομμάτι τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας πού ἔσβηνε.

13

Σήμερα πού ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἔγινε θρύλος, μέ πιάνει ἱερό ρῖγος ὅταν σκέπτομαι ὅτι, στό ἔτος 1428, λίγο πιό ἐξω ἀπό τήν Πάτρα, παντρεύτηκε ὁ τελευταῖος αὐτοκράτωρ τήν ὦρα πού βιάδιζε γιά ν' ἀπελευθερώσει τήν ἀγαπημένη μου πόλη. Τότε — τόν Ἰούλιο τοῦ 1428 — τ' ὄνομα τοῦ Κωνσταντῖνου δέν ἔλεγε τίποτε μέσα μου. Τό μεγάλο γιά μένα γεγονός τίς μέρες ἐκεῖνες ἦταν ὅτι ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ — δηλαδή, ὁ Ἰωάννης — βρισκόταν ἐξω ἀπό τήν Πάτρα. Ἐκεῖνος εἶχε, τότε, τή μεγάλη λάμψη· ὁ Κωνσταντῖνος βρισκόταν ἀκόμα στή σκιά τῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία παίζει πολύ μέ τὸ φῶς τῆς και μέ τή σκιά τῆς. Καί πολύ δύσκολα μπορούμε νά ξεχωρίσουμε, πρῖν γίνει κάτι πολύ μεγάλο (ἕνα μεγάλο καλό ἢ ἕνα μεγάλο κακό), ποιόν θά συνδέσει ὀριστικά μέ τὸ φῶς τῆς και ποιόν μέ τή σκιά τῆς. Μήπως, ὅμως, και ἡ τελευταία κρίση τῆς ἱστορίας εἶναι τάχα κι' αὐτή τελεσίδικη στήν αἰωνιότητα; Ἡ ἱστορία δέ ν εἶναι ὁ ὑπέρτατος κριτής. Τόν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο τόν ἔκρινε μέσ' στήν καρδιά μας ὁ Θεός και τόν ἔβαλε παραπάνω ἀπ' ὄλους.

Στήν Πάτρα, τίς μέρες ἐκεῖνες, ἐπικρατοῦσε μιὰ μεγάλη σύγχυση. Κανένας δέν εἶχε φανταστεῖ ὅτι οί Παλαιολόγοι θά τὰ χαλοῦσαν μέ τόν ἀρχιεπίσκοπο Πανδόλφο Μαλατέστα πού ἡ ἀδελφή του ἦταν ἡ δέσποινα τοῦ Μυστρά. Ὁ πατέρας μου πού ἤθελε νά δείξει νομιμοφροσύνη ἀπέναντι τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἔλεγε ὅτι ἡ πράξη αὐτή τῶν Παλαιολόγων ἦταν ἀτοπη. Τό πίστευε, τάχα, ὁ πατέρας μου αὐτό πού ἔλεγε; Δέ θέλησα νά τόν ρωτήσω. Ἐγώ, ἀντί νά ρωτάω ἢ νά λέω τή γνώμη μου, σιωποῦσα. Μέσα μου, βέβαια, δέ σιωποῦσα διόλου· ἤξερα καλά ποιοί εἶναι οί ἀρχηγοί τοῦ Γένους μου· ὡστόσο,

είχα σφάλισαι τὰ χεῖλη μου, γιατί, ἂν τ' ἀνοίγα, θᾶπρεπε νὰ φωνάξω πολὺ δυνατά.

Ὅπως κι' ὁ πατέρας μου, ἔτσι κ' οἱ περισσότεροι Ἕλληνες στὴν Πάτρα ἔσπευσαν ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή πού ἔφθασαν τ' ἀπροσδόκητα νέα νὰ ἐκδηλώσουν τὴν ἀνησυχία τους. Οἱ περισσότεροι δὲν ἤξεραν καλά - καλά ὅτι ἦταν Ἕλληνες. Καὶ ὅσοι ἀκόμα τῷξεραν — καὶ τὸ εἶχαν μάθει ἀπὸ τοὺς Λατίνους πού μᾶς ἔλεγαν Γραικοὺς — δὲ μπορούσαν νὰ συνειδητοποιήσουν μέσα τους τὸ χρέος πού εἶχαν τὴν ὥρα ἐκείνη. Κι' αὐτὸ ἦταν φυσικό. Δὲν τοὺς παρεξηγοῦσα γιὰ τὴ σύγχυση πού ἐπικρατοῦσε στὴ σκέψη τους καὶ στὴν καρδιά τους. Εἶχαν περάσει ἐπάνω ἀπὸ διακόσια χρόνια πού ἡ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία εἶχε γίνει γιὰ τοὺς Πατρινούς ἕνα ξένο κράτος. Οἱ παπᾶδες μας καὶ οἱ καλόγεροι τῶν μοναστηριῶν μας τολμοῦσαν κάπου - κάπου νὰ μιλοῦν γιὰ τὸν πατριάρχη μας, ποτὲ ὅμως γιὰ τὸν αὐτοκράτορα. Ὅσα διδάχθηκα ἐγὼ ἀπὸ τὸ δάσκαλό μου ἦταν ἕνα μεγάλο μυστικὸ πού δὲν τὸ ξέραμε παρὰ μόνον ἐκεῖνος κ' ἐγώ. Κι' ἂν ἀκόμα τῷξεραν καὶ μερικοὶ ἄλλοι, ἔχω τὴν ἰδέα ὅτι ἡ γνώση αὐτὴ ἰσοδυναμοῦσε μέσα τους μὲ τὸν ἀπαγορευμένο καρπὸ. Νομίζω ὅτι ἡ περίπτωση τοῦ πατέρα μου ἦταν τέτοια.

Ἐγὼ σιωποῦσα. Ἄν ἀνοίγα τὰ χεῖλη μου, θᾶπρεπε νὰ φωνάξω πολὺ δυνατά.

14

Ἡ δυσφορία τῶν Πατρινῶν γιὰ τὴν ἐπιχείρηση τῶν Παλαιολόγων δὲν ἦταν, βέβαια, ἀπόλυτα ἀδικοιολόγητη. Φοβόνταν, ἴσως, ὅτι ἂν ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ἐπαιρνε τὴν ἀτείχιστη Πάτρα καὶ πολιορκοῦσε τὸ κάστρο, ἡ πολιορκία αὐτὴ θὰ διαρκοῦσε πολλοὺς μῆνες, θὰ τοὺς ταλαιπωροῦσε (κ' οἱ Πατρινοὶ ἠθελαν τὴν ἡσυχία τους), καὶ στὸ τέλος, ὅταν τὸ κάστρο δὲ θᾶπεφτε, θ' ἀναγκαζόταν ὁ στρατὸς τοῦ αὐτοκράτορος ν' ἀποσυρθεῖ κι' ἀπὸ τὴν πόλη, πράγμα πού θᾶφερνε σὲ δύσκολη θέση τοὺς Πατρινούς ἐκείνους πού θὰ εἶχαν, θέλοντας καὶ μὴ, συνεργασθεῖ μαζί του. Ἄλλοι ἔλεγαν ὅτι, κι' ἂν ἀκόμα ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πανδόλφος παρατοῦσε τὴν Πάτρα καὶ τὸ κάστρο, μπορεῖ νὰ ἐμπόδιζαν τὴν ὀριστικὴ ἐγκατάσταση τῶν Παλαιολόγων στὴν πόλη μας οἱ Βενετοί. Ἄλλοι πάλι ἔφθαναν ὡς τὸ σημεῖο νὰ λένε ὅτι θὰ ἐπέμβουν οἱ Τοῦρκοι πού καιροφυλακτοῦσαν πίσω ἀπὸ τὸν κόλπο τῆς Ναυπάκτου καὶ πού, ἔχοντας φόρου ὑποτελῆ τὴν Πάτρα, εἶχαν δικαίωμα νὰ ποῦν κι' αὐτοὶ τὸ λόγο τους προκειμένου ν' ἀλλάξει ἡ πόλη μας ἀφέντη. Ἐτσι, προτιμοῦσαν οἱ Πατρινοὶ νὰ μείνει ἡ πόλη τους σ' ὅποια κατάσταση βρισκόταν. Κάθε ἀλλαγὴ τοὺς φόβιζε. Τὰ κακῶς κείμενα ἦταν στὰ μάτια τους καλύτερα ἀπὸ καθετὶ ἄλλο. Ποιὸς εἶχε φροντίσει νὰ καλλιεργήσει

μέσα τους τὸ αἶσθημα τοῦ χρέους καὶ τῆς θυσίας γιὰ μιὰν ἰδέα;

Φαίνεται ὅτι ἡ ἀντίδραση τῶν Πατρινωῶν ἔκαμε τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη νὰ σκεφθεῖ ὅτι ἔπρεπε ν' ἀναστείλει τὴν ἐπιχείρησή του. Καὶ ἄλλοι, ἴσως, λόγοι τὸν ἔκαμαν, τὴν ὥρα ποὺ εἶχε βάλει τὸ πόδι του στὰ προάστεια τῆς Πάτρας, νὰ σταματήσει καὶ νὰ γυρίσει πίσω. Ὁ δεσπότης Θεόδωρος ποὺ ἔλεγε πῶς θὰ γινόταν μοναχὸς — κι' ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε ἤδη ἀποφασίσει καὶ διακηρύξει ὅτι τῆ θέσῃ του θὰ τὴν ἔπαιρνε ὁ Κωνσταντῖνος — «ἀθετῆσαι... ἐβούλετο καὶ ἀνὰ τῶν ἀδελφῶν σκανδάλου ἦν αἷτιον», ὅπως μοῦ ἔλεγε ἀργότερα ὁ Σφραντζῆς.

Ἐμεῖς, ὅσοι ζούσαμε στὴν Πάτρα, θεωρήσαμε ἀνεξήγητη τὴ στάση τῶν Παλαιολόγων. Ἐνῶ εἶχαν καταλάβει «τρία μικρὰ ἄστια» τῆς Πάτρας, δὲν προχώρησαν περισσότερο· «ποιήσαντες εἰρήνην καὶ συνηβάσεις μετὰ τῶν ἔνδον οἰκούντων μετὰ συνθήκης, ἵνα τελῶσι πρὸς τὸν δεσπότην κύρ Κωνσταντῖνον κατ' ἔτος χρυσᾶ νόμια πεντακόσια...», ἀπομακρύνθηκαν ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ ἀδελφοί του. Ὁ Σφραντζῆς μοῦ ἔλεγε ἀργότερα: «Ἐκ τῶν ἐκεῖθεν ἀνεγυρίσαμεν καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς καὶ ὁ δεσπότης κύρ Θεόδωρος ἀπῆλθον διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς εἰς Σπάρτην φερούσης, ὁ δὲ δεσπότης κύρ Κωνσταντῖνος δι' ἄλλης εἰς τὸ Χλομουτζίν μετὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ... Μετὰ δὲ τινα καιρὸν ὀλίγον, ἐπεὶ ἐβούλετο ἐπανελθεῖν ὁ βασιλεὺς οἴκαδε, μηνυθεὶς καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Σπάρτην ἀπὸ τοῦ Χλομουτζίου, κάκεῖθεν διαβιβάσαντες...οἱ τέσσαρες ἀδελφοὶ ὁμοῦ ἡμέρας ὀλίγας... ἀπῆλθομεν μέχρι καὶ τῆς Κορίνθου. Καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς ἐμβὰς εἰς τὰς τριήρεις ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν· ὁ δὲ δεσπότης κύρ Θεόδωρος ὄπισθεν διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀπαγούσης εἰς τὴν Σπάρτην καὶ ὁ κύρ Θωμᾶς ὁ αὐθεντόπουλος σὺν αὐτῶ μέχρι τινὸς ἀπῆλθεν εἰς τὰ Καλάβρυτα. Ἡμεῖς δὲ μετὰ τοῦ αὐθέντου ἡμῶν Κωνσταντῖνου δι' ἄλλης ὁδοῦ ἤλθομεν εἰς τὴν Βοστίτζαν. Καὶ γὰρ εἰ καὶ μοναχὸς οὐκ ἐγένετο ὁ δεσπότης κύρ Θεόδωρος ἵνα ἀπομείνη ἅπας ὁ τόπος αὐτοῦ εἰς τὸν κύρ Κωνσταντῖνον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ κατὰ τὰς συνθήκας καὶ συνηβάσεις τὰς ἀναμεταξύ αὐτῶν, ἀλλ' οὖν καὶ οὗτος δέδωκε πρὸς αὐτὸν τὴν Βοστίτζαν καὶ τὰ περίξ αὐτῆς καὶ εἰς τὸ ἕτερον μέρος τὰ ὅσα ἐν τοῖς ποσὶ τοῖς πρὸς δυσμὰς ἡλίου εἰσὶ τοῦ ὑπερμεγέθους ὄρους τοῦ Ταῦγέτου, ἐξ ὧν ἦν τὸ βέλτιον φρούριον ἐν χώρᾳ Πελοποννήσου, τὸ Λεῦκτρον Μαΐνης... καὶ πάντα τὸν ἐκείνου ζυγὸν ἄχρι καὶ τῆς Πύλου τῆς λεγομένης Οἰτίλου· ἐκ δὲ τοῦ ἕξω ζυγοῦ τὸ κάστρον Ζαρνάτας καὶ Γαστίτζα, τὸ ἀδιάσειστον Μελέ, Δυρράχιον καὶ Πολιανούς, Γαρδίκια καὶ τὰ περὶ αὐτά, ἔτι δὲ χορηγήσας αὐτῶ καὶ ὅσα πολίσματα καὶ φρούρια ἦν εἰς πάντα τὸν Μεσσηνιακὸν κόλπον...»

Ἡ ἀποχώρηση τῶν Παλαιολόγων ἀπὸ τὰ περίχωρα τῆς Πάτρας ἀνακούφισε τοὺς συμπολίτες μου ποὺ ἤθελαν τὴν ἡσυχία τους. Οἱ περισσότεροι μάλιστα προτιμοῦσαν – βλέποντας ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πανδόλφος Μαλατέστα δὲν εἶχε λάβει κανένα σοβαρὸ μέτρο γιὰ νὰ τὴν υπερασπισθεῖ – νὰ παίρνουν τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν ἀσφάλεια τῆς Πάτρας οἱ Βενετοί. Τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ ἔτους 1423 εἶχε μεταβιβάσει ὁ δεσπότης Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος τὴν ἴδια τὴν ἐνδοξη Θεσσαλονίκη στοὺς Βενετούς, ἔκαμε πολλοὺς στὴν Πάτρα νὰ λένε ὅτι οἱ Παλαιολόγοι φοβοῦνται τοὺς Τούρκους καὶ ὅτι μόνο οἱ Βενετοί εἶναι ἀποφασισμένοι ν' ἀμυνθοῦν. Πολὺ ἀργότερα ἔμαθα – μοῦ τὴλεγε ὁ νεαρὸς Λαόνικος Χαλκοκονδύλης – ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος «ἐς νόσον περιῆλθεν ἐλεφαντίασιν, καὶ τὴν Θέρμην» (δηλαδὴ τὴ Θεσσαλονίκη) «ἀπέδοτο τοῖς Οὐνετοῖς, ὡς τῆς τε πόλεως οὐκέτι ἐπιτηδείως ἐχούσης ἐς φυλακὴν αὐτῆς, καὶ σφίσι τὰ πράγματα πονήρως ἤδη ἔχοντα... Ἀνδρόνικος μέντοι ἐς Πελοπόννησον παρὰ τὸν ἀδελφὸν ἀφικόμενος τὴν τε δίαιταν εἶχεν ἐν Μαντινείᾳ τῆς Λακωνικῆς, ἐς ὃ δὴ ἐπικρατοῦντος τοῦ νοσήματος ἤδη τελῶς ἐτελεύτησε...». Ὅταν ρώτησα κάποτε τὸν Σφραντζῆ, μοῦ εἶπε ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος πέθανε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὄχι στὴν Πελοπόννησο· τὸν ἴδιο χρόνο ποὺ οἱ ἄλλοι ἀδελφοὶ νικοῦσαν τὸν Κάρολο Τόκκο, ἔπαιρναν τὴν Κλαρέντσα καὶ βιάζονταν πρὸς τὴν Πάτρα, «τέθνηκεν ὁ δεσπότης κύρ Ἀνδρόνικος, ὁ διὰ τοῦ θείου καὶ ἀγγελικοῦ σχήματος μετονομασθεὶς Ἀκάκιος καὶ ἐτάφη ἐν τῇ τοῦ Παντοκράτορος μονῇ, ἐνθα κατέμενε», δηλαδὴ στὴν ἴδια μονὴ ὅπου εἶχε ταφεῖ, τρία χρόνια πρὶν, ὁ πατέρας του αὐτοκράτωρ Μανουήλ.

Ὅπως καὶ νᾶχει τὸ πρᾶγμα, ἡ Θεσσαλονίκη ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τοὺς Παλαιολόγους. Ἄν ὁ Ἀνδρόνικος ἀρρώστησε, μπορούσε κάλλιστα ἓνας ἄλλος ἀδελφός του νὰ πάρει τὴ θέση του σὲ περίπτωση ποὺ ὁ Ἕλληνας αὐτοκράτωρ θὰ θεωροῦσε δυνατὴ τὴν υπεράσπισή της. Ἡ μεταβίβαση τῆς Θεσσαλονίκης στοὺς Βενετούς ἦταν ἐπόμενο ν' αὐξήσει στὴν Πάτρα τὸ κύρος τους. Οἱ ἐπιτυχίες τῶν Παλαιολόγων στὴν Πελοπόννησο ἦταν βέβαια σοβαρές, ἀλλὰ δὲν ἦταν ἀκόμα στὴ συνείδηση τῶν Πατριῶν ἀρκετὲς γιὰ νὰ ἐξουδετερώσουν – πρᾶγμα ποὺ ἐγινε ἀργότερα – τὴν ἐντύπωση ποὺ εἶχε προκαλέσει ἡ ἐκούσια ἐγκατάλειψη τῆς Θεσσαλονίκης. Μονάχα ὅταν πῆρε στὰ χέρια του σχεδὸν ὀλόκληρο τὸν Μορέα ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ἔπνευσε ἓνας ἄλλος ἄνεμος. Ἐπνευσε ὁ ἄνεμος μιᾶς νέας Ἑλλάδος. Στὸ ἔτος 1428, τὰ πράγματα ἦταν ἀκόμα, γιὰ τὰ μάτια τῶν Πατριῶν, θολὰ καὶ δυσδιάκριτα. Οἱ

ένδοπελοποννησιακές διαμάχες και μετατοπίσεις δυνάμεων ήταν ένα φαινόμενο πολύ συνηθισμένο. Οί διαμάχες αυτές – είτε μεταξύ Έλλήνων (δηλαδή Ρωμαίων, όπως έλεγαν οί Πατρινοί) και Φράγκων, είτε μεταξύ του Έλληνικού δεσποτάτου και Έλλήνων έπιχωρίων αρχόντων – είχαν μάλλον έκνευρίσει τούς φιλήσυχους συμπολίτες μου. Προπάντων οί γεροντότεροι θυμόνταν καλά τίς έμφύλιες διενέξεις πού, πριν φθάσει ό ίδιος ό αυτοκράτωρ Μανουήλ στην Πελοπόννησο, είχαν ταλαιπωρήσει τό ρωμαϊκό δεσποτάτο του Μυστρά. Θυμόνταν επίσης καλά ότι, στο έτος 1400, άρα για έναν πενήντάρη ή εξηντάρη μόλις χθές, ό δεσπότης του Μυστρά, ό πρώτος Θεόδωρος Παλαιολόγος, ήταν έτοιμος νά πουλήσει (και μάλιστα πούλησε, αλλά δε μπόρεσε νά επιβάλει τή θέλησή του) τό Έλληνικό δεσποτάτο στο Τάγμα των Ιωαννιτών ιπποτών, σά νάταν ικανώτεροι οί Λατίνοι νά υπερασπισθούν τήν Πελοπόννησο κατά των Τούρκων. Τό μεγάλο Έλληνικό ξύπνημα πού είχε αρχίσει νά σημειώνεται στον Μυστρά, μέ κέντρο τον Πλήθωνα, δεν είχε γίνει διόλου αντιληπτό στην Πάτρα. Όσο για τούς Βενετούς, οί Πατρινοί δεν είχαν κανένα λόγο νά συμμαρίζονται τήν αντιπάθεια πού επικρατούσε άπέναντί τους σ' άλλα τμήματα τής Πελοποννήσου, μιάν αντιπάθεια πού έφθανε σχεδόν στο μίσος. Όσες φορές διάβηκαν οί Βενετοί από τήν Πάτρα, νοικιάζοντάς την από τον Λατίνο αρχιεπίσκοπο, είχαν δείξει προσοχή και απέφυγαν καθετί πού μπορούσε νά πειράξει τούς Πατρινοίς εκείνους πού είχαν Έλληνική καταγωγή. Τό κάστρο τό δυνάμωσαν και ή οικονομική ζωή τής Πάτρας μονάχα ώφέλεια είδε από τούς Βενετούς.

Τό καλοκαίρι, μάλιστα, του 1428 κολακεύθηκαν οί Πατρινοί ιδιαίτερα. Πριν ακόμα φθάσει ό αυτοκράτωρ Ιωάννης μέ τ' αδέρφια του στα προάστεια τής Πάτρας, ή Βενετία του έμήνυσε, στέλνοντάς του ειδική πρεσβεία, ότι ή Πάτρα τής είναι ιδιαίτερα αγαπητή και παρακάλεσε τον αυτοκράτορα νά μήν τήν πειράξει. Η παράκληση τής Βενετίας δεν είσακούσθηκε. Όστόσο, οί Πατρινοί κολακεύθηκαν πολύ όταν έμαθαν – κ' οί Βενετοί φρόντισαν νά κυκλοφορήσει άμέσως ή σχετική είδηση – ότι ή Πάτρα χαρακτηρίσθηκε από τήν πανίσχυρη και υπερήφανη δημοκρατία του Αγίου Μάρκου ως πόλη ιδιαίτερα αγαπητή. Έτσι, ή άποτυχία των Παλαιολόγων νά πάρουν τήν Πάτρα στο έτος 1428 προκάλεσε τήν ανακούφιση των συμπολιτών μου. Οί περισσότεροι μάλιστα περίμεναν ότι ό Πάπας – και Πάπας ήταν ακόμα ό πέμπτος Μαρτίνος – θα δεχόταν πια τώρα νά παραχωρήσει τήν Πάτρα στους Βενετούς, άφου ή τοποθέτηση του Πανδόλφου Μαλατέστα δεν έμπόδισε τούς Παλαιολόγους νά τήν προσβάλουν.

Όταν μπήκε τὸ ἔτος 1429, κάποια ἀλλαγὴ ἄρχισε νὰ σημειώ-
νεται στὰ πνεύματα τῶν Πατρινῶν. Οἱ Βενετοὶ – θὰ τοὺς ἐμπόδισε
χωρὶς ἄλλο ὁ Πάπας – δὲν ἦρθαν. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πανδόλφος
Μαλατέστα, μαθαίνοντας ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, μ' ὄλη
τὴν ὑπόκωφη ἀντίδραση τοῦ ἀδελφοῦ του Θεοδώρου ποὺ εἶχε
ὡστόσο κλεισθεῖ στὸν Μυστρά, ἐτοίμαζε μιὰ νέα ἐπιχείρηση γιὰ
νὰ πάρει τὴν Πάτρα, μπήκε σ' ἓνα κάτεργο κ' ἔφυγε γιὰ νὰ βρεῖ
μισθοφόρους στὴν Ἰταλία. Ὅσο γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Παλαιο-
λόγο, ἡ πολιτικὴ του ἀπέναντι τῶν Πατρινῶν ἦταν πολὺ συνετὴ.
Ὅπως, λίγους μῆνες πρὶν, εἶχαν διαδώσει οἱ Βενετοὶ ὅτι ἡ Πάτρα
τοὺς εἶναι ἀγαπητὴ, ἔτσι τῶρα – στὶς ἀρχὲς τοῦ ἔτους 1429 – φρόν-
τισε ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος νὰ κυκλοφορήσει στὴν Πάτρα ἡ
πληροφορία ὅτι θεωρεῖ τὴν πόλη μας τόσο χρήσιμη καὶ σημαντικὴ
(«ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον τόπον») ὥστε, ἂν δὲν κατάφερνε νὰ τὴν
κἀμει δική του, θ' ἀφευγε ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο καὶ θὰ γύριζε στὴ
Μαύρη Θάλασσα.

Όταν γνώρισα τὸν Γεώργιο Σφραντζῆ, μὲ βεβαίωσε ὅτι ἡ
πληροφορία αὐτὴ ἦταν σωστὴ καὶ ὅτι δὲν ἦταν μονάχα ἓνα τέ-
χνασμα. «Βουλῆς δὲ ἀποκρύφου ἐμοὶ γενομένης παρὰ τοῦ αὐθεν-
τός μου καὶ δεσπότη» – ἔτσι μοῦ εἶπε ὁ Σφραντζῆς – «ἵνα κατὰ
τῆς Πάτρας ἀπέλθωμεν, καὶ εἰ μὲν παραλάβωμεν αὐτὴν μείνωμεν
εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ ὁ τόπος, ὃν εἶχεν ἐν τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ,
δηλονότι τῇ Μαύρῃ Θαλάσσει, δοθείη πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν
βασιλέα, εἰ δὲ οὐ παραλάβωμεν τὴν Πάτραν, ἀπέλθωμεν εἰς τὴν
Κωνσταντινούπολιν καὶ αὐτὸς νὰ ἔχη εἰς τὴν Πελοπόννησον τὰ τῆς
περικοῦ αὐτοῦ κάστρη καὶ τὰ τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἦτοι τῆς Μαύ-
ρης Θαλάσσης· τὰ δὲ δοθέντα παρὰ τοῦ δεσπότη κυρ Θεοδώρου
κάστρη καὶ πάντα τὰ τῆς ἐπιτροπικῆς τοῦ Μελισσηνοῦ Νικηφόρου
ἐν τῷ Μεσσηνιακῷ κόλπῳ πάλιν δοθῶσιν, ὅπου δ' ἂν ὁ βασιλεὺς
διακρίνη».

Ἐνα βράδυ – θάταν ἀρχὲς Ἰανουαρίου τοῦ 1429 – εἶδα τὸν πα-
τέρα μου ἀνήσυχο καὶ συλλογισμένο. Χωρὶς νὰ τὸν ρωτήσω τί
συμβαίνει, κατάλαβα ὅτι ἤθελε νὰ μοῦ μιλήσει. Τὴ στιγμὴ ποὺ
βγήκε ἀπὸ τὸ δωμάτιο ἡ μητέρα μου, μοῦ λέει ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ
βγοῦμε μαζὶ ἔξω γιὰ νὰ συναντήσουμε, σ' ἓνα φιλικὸ σπίτι, ἓνα ἐπί-
σημο πρόσωπο. Ὅταν βγήκαμε, λέγοντας στὴ μητέρα μου ὅτι θὰ
κάνουμε ἓναν περίπατο, μοῦ ἐκμυστηρεύθηκε ὁ πατέρας μου τὸ με-
γάλο νέο. Ὁ ξένος ποὺ θὰ συναντούσαμε ἦταν ἀπεσταλμένος τοῦ
Κωνσταντῖνου Παλαιολόγου. Ἦταν ὁ Ἀνδρόνικος Λάσκαρις ποὺ
εἶχε τὴν ἐντολὴ νὰ διαπραγματευθεῖ μὲ τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς λαϊκοὺς

τὴν παράδοση τῆς Πάτρας στὸν δεσπότη Κωνσταντῖνο. Ἔτσι, τὸ βράδυ ἐκεῖνο, συναντηθήκαμε μαζί του καμμιὰ δεκαριά Πατρινοὶ κ' ἐξετάσαμε πῶς θὰ μπορούσε ἡ πόλη μας, χωρὶς μάχες καὶ καταστροφές, νὰ παραδοθεῖ στὸ νεαρὸ καὶ ἀποφασιστικὸ δεσπότη πού, ὅσο κι' ἂν ἦταν ἀποφασιστικὸς, ἔδειχνε καὶ σύνεση καὶ προτιμοῦσε νὰ συνεννοηθεῖ μαζί μας πρὶν ἐπιχειρήσει τὴ βίαιη κατάληψη τῆς Πάτρας. Δὲν ἀρκοῦσε, ἄλλωστε, νὰ καταλάβει τὴν πόλη. Τί θᾶκανε μὲ τὸ κάστρο;

Πρῶτη φορά, τὸ βράδυ ἐκεῖνο, αἰσθάνθηκα τὸν ἑαυτὸ μου ὑπεύθυνο γιὰ τὴν τύχη τῆς Πάτρας καὶ γενικώτερα τοῦ Γένους. Ἡ στιγμή ἦταν γιὰ μένα πολὺ μεγάλη. Μπροστά μου ἦταν ὁ ἀπεσταλμένος τῶν Παλαιολόγων πού κι' ὁ ἴδιος καταγόταν ἀπὸ μιὰ μεγάλη ἀρχοντικὴ γενιά. Λίγες ἐβδομάδες ἀργότερα, ὁ Ἀνδρόνικος Λάσκαρις διορίσθηκε διοικητὴς τῆς Ἰθώμης καὶ τῆς Ἀνδρούσης, ἐνῶ «ὁ πρῶτος τῶν ἀρχόντων τοῦ οἴκου αὐτοῦ ὁ Λάσκαρις Ἀλέξιος» (ὁ πρεσβύτερος, ἂν δὲν κάνω λάθος, ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρόνικου) ἔγινε διοικητὴς τῆς Βοστίτζας.

Ὅταν ἀντίκρυσά τὸν Ἀνδρόνικο Λάσκαρι, κυριεύθηκα ἀπὸ ἓνα περίεργο δέος. Νόμισα ὅτι μπροστά μου στεκόταν ὀλοζώντανη ἡ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία. Τὸ πρόσωπό του — ἔτσι εἶπα μέσα μου — μπορούσε νὰναι κάλλιστα τὸ πρόσωπο τοῦ Ἡρακλείου ἢ τοῦ Βουλγαροκτόνου ἢ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ἢ τοῦ Ἰωάννου Δούκα Βατάτζη ἢ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου! Καὶ θυμήθηκα, μέσα σὲ λίγα δευτερόλεπτα, ὀλόκληρη τὴν ἱστορία τοῦ Γένους μου. Εἶδα τὸν Ἡράκλειο νὰ συντρίβει τοὺς Πέρσες, τὸν Βουλγαροκτόνο νὰ κατατροπώνει τὸν ἰσόπαλό του Σαμουήλ, τὸν Ἀλέξιο Κομνηνὸ ν' ἀντιμετωπίζει θριαμβευτικὰ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Φράγκους, τὸν πρῶτο Θεόδωρο Λάσκαρι νὰ σκοτώνει, πεσμένος ἀπὸ τ' ἄλογο, τὸν σουλτάνο τοῦ Ἰκονίου πού, καβάλλα στ' ἄλογό του, θεωροῦσε τὴ νίκη δική του· εἶδα τὸν Ἰωάννη Δούκα Βατάτζη νὰ ξαναπαίρνει τὴ Θράκη καὶ τὴ Μακεδονία, καὶ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο νὰ ματαιώνει τὸν πιὸ ἰσχυρὸ συνασπισμὸ πού ἡ Λατινικὴ Δύση κατάφερε νὰ ὀργανώσει καὶ νὰ στρέψει κατὰ τοῦ Γένους μου· εἶδα κι' αὐτὲς ἀκόμα τὶς ἔνδοξες ἤττες πού εἶχαν ὑποστει αὐτοκράτορες, ὅπως ὁ γενναῖος καὶ ἄτυχος Ρωμανὸς ὁ Διογένης στὸ Μαντζικέρτ· καὶ εἶδα καὶ τὶς ἤττες αὐτὲς ἰσοδύναμες σὲ ἠθικὴ λάμψη μὲ τὶς πιὸ μεγάλες νίκες τοῦ Γένους· ὅσο κι' ἂν μὲ φόβισε ἡ περίεργη διάθεση πού μ' ἔκαμε νὰ θεωρήσω μέσα μου ἰσότιμες τὶς μεγάλες νίκες καὶ τὶς ἔνδοξες ἤττες τοῦ Γένους, ἡ διάθεση αὐτὴ — προμήνυμα, ἴσως, κακὸ — γεννήθηκε τόσο αὐτόματα στὸ ἀντίκρουσμα τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, πού δὲν ἐνόμισα ὅτι εἶχα

τὸ δικαίωμα νὰ τὴν καταπνίξω. Ὅ,τι γεννιέται στὸ νοῦ μας χωρὶς νὰ τὸ σκεφθοῦμε ἑμεῖς οἱ ἴδιοι, τὸ σκέπτεται κάποιος ἄλλος πιὸ δυνατὸς ἀπὸ μᾶς, ἴσως ὁ ἴδιος ὁ Θεός, κ' ἔτσι πρέπει νὰ τὸ σεβόμαστε· δὲν ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ τὸ διώχνουμε ἀπὸ τὸ νοῦ μας.

Στὸ πρόσωπο, λοιπὸν, τοῦ Ἀνδρόνικου Λάσκαρι εἶδα, μέσα σὲ λίγα δευτερόλεπτα, τὰ πάντα, δηλαδή ὀλόκληρη τὴν ἱστορία τοῦ Γένους μου ἀπὸ τὸν Ἡράκλειο κ' ἐδῶθε. Δὲν ξέρω γιατί ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος εἶχε γίνει γιὰ τὴν Ἑλληνική μου ψυχὴ ἓνα ἰδιαιτέρο ὄροσημο. Ὁ Ἀχιλλεύς, ὁ Σόλων, ὁ Μιλτιάδης, ὁ Περικλῆς, ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος βρίσκονταν μακριά, πολὺ μακριά, σ' ἓνα ὕψος ἀπρόσιτο γιὰ τὴν ψυχὴ μου· ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος, ὁ Μέγας Θεοδόσιος ἢ ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἔμοιαζαν ν' ἀνήκουν στὸ Γένος μου· ἦταν πολὺ περισσότερο Ρωμαῖοι καὶ ἐλάχιστα Ἑλληνες. Ξέρω πῶς καὶ ὁ Ἡράκλειος δὲν εἶχε Ἑλληνικὸ αἷμα στὶς φλέβες του. Ὡστόσο, ἀπὸ τὸν Ἡράκλειο κ' ἐδῶθε ἔβλεπα τὸ Γένος μου νὰ νᾶναι ξανά στὸ κέντρο τῆς ἱστορίας, νὰ νᾶναι ξανά ἢ ἀληθινὴ οἰκουμένη. Καὶ τὸ σπουδαιότερο γιὰ τὴν ψυχὴ μου ἦταν τοῦτο: ἀπὸ τὸν Ἡράκλειο κ' ἐδῶθε ἄρχισα νὰ βλέπω τὸ Γένος μου νὰ κινδυνεύει ἀδιάκοπα, νὰ πέφτει καὶ νὰ σηκώνεται ξανά, νὰ φθάνει κάθε τόσο στὸ χεῖλος τῆς ἀβύσσου καὶ ὄχι μόνο νὰ μὴ γκρεμίζεται, ἀλλὰ νὰ σώζει καὶ ὀλόκληρο τὸν κόσμο σώζοντας τὸν ἑαυτὸ του.

17

Ἡ συνάντησή μὲ τὸν Ἀνδρόνικο Λάσκαρι ἔγινε στὸ ἀρχοντικὸ σπίτι ἑνὸς φίλου τοῦ πατέρα μου ποὺ ἦταν νοτάριος στὴν πόλὴ μας, «ἐξ αὐθεντικῆς δυνάμεως νομικὸς Παλαιῶν Πατρῶν». Εἶναι περίεργο ὅτι ἔχω ξεχάσει τ' ὄνομά του. Ὁ πατέρας μου, ὅπως μοῦ εἶπε ὅταν βαδίζαμε πηγαίνοντας στὸ σπίτι τοῦ φίλου του, δύσκολα θ' ἀποφάσιζε νὰ πάει στὴν κάπως μυστικὴ αὐτὴ συνάντησή, ἀν δὲν τὸν εἶχε ἐνθαρρύνει στὴν ἀπόφασή αὐτὴ ὁ Νικόλαος ντὲ Λιονέσσα. Ὁ παλαιὸς σεβαστὸς φίλος καὶ προστάτης τοῦ πατέρα μου, ὁ περιώνυμος μάιστρος τῶν Ἀριστοτελικῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἱατρικῆς Αἰγίδιος ντὲ Λιονέσσα (ὁ Ντζήλιος ντὲ Λιονέσσα, ὅπως τὸν λέγαμε) εἶχε, λίγα χρόνια πρὶν πεθάνει, τιμηθεῖ ἀπὸ τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας Κεντυρίωνα Ζαχαρία· εἶχε ἀναγνωρισθεῖ ὡς λίζιος τοῦ Κεντυρίωνος σὲ μιὰ πλούσια περιοχὴ τῆς Ἀχαΐας, καὶ ὁ Κάρολος Τόκκο (ὅταν, ἀγοράζοντας τὴν Κλαρέντσα ἀπὸ τὸν Ὀλιβιέρο Φράγκο, ἐκυρίευσε ὀλόκληρη τὴν Ἡλιδα) εἶχε ἐπικυρώσει τὴν τιμητικὴ αὐτὴ διάκριση τοῦ περιώνυμου γιατροῦ. Τώρα πιά κύριος τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν, παίρνοντάς τα ὡς προίκα ἀπὸ τὸν Κάρολο Τόκκο, ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. Ὁ γιὸς τοῦ Ντζήλιου ντὲ Λιονέσσα, ὁ Νικόλαος, εἶχε κληρονομήσει ἀπὸ τὸν πατέρα του τὴν πρακτικὴ

σκέψη. Ἀφοσιωμένος τυπικὰ στὸν Λατῖνο ἀρχιεπίσκοπο Πανδόλφο Μαλατέστα, διατηρώντας κάποιες σχέσεις καὶ μὲ τὸν στριμωγμένο πιά στὴ Χαλανδρίτσα Κεντυρίωνα Ζαχαρία, φρόντιζε νὰ μὴν ἔρθει καὶ σ' ἀνοικτὴ σύγκρουση μὲ τὸν δεσπότη Κωνσταντῖνο. Μέρος τῆς περιουσίας του βρισκόταν στὰ ἐδάφη τοῦ Κωνσταντίνου· προβλέποντας, ἄλλωστε, ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος θάπαιρνε καὶ τὴν Πάτρα (στὴν Περιβόλα ποὺ ἦταν κτῆμα τῶν Λεονέσσα εἶχε γιορτάσει τὸ γάμο του, τὸ προηγούμενο ἔτος, ὁ Κωνσταντῖνος), ἤθελε νὰ ἐξασφαλίσει καὶ στὴν περίπτωση αὐτῆ τὴν ἡσυχία παραμονή του στὴν Πάτρα, πράγμα ποὺ καὶ πραγματικὰ ἐξασφάλισε. Ἔτσι, ὅταν ὁ πατέρας μου (ξεκινώντας κι' αὐτός, τὶς πονηρὲς ἐκεῖνες μέρες, ἀπὸ κάποιον ὑπολογισμό) ρώτησε τὸν Νικόλαο ἂν θάταν σωστὸ νὰ συναντήσῃ τὸν Ἀνδρόνικο Λάσκαρι, ὁ Νικόλαος τοῦ ἔδωσε τὴ συμβουλή νὰ μὴν ἀποφύγει τὴ συνάντηση, ἀλλὰ νὰ προσέξει μονάχα τὰ λόγια του καὶ νὰ μὴ δώσει μεγάλες ὑποσχέσεις στὸν ἀπεσταλμένο τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου.

Καὶ ἔτσι ἀκριβῶς ἔγινε. Ὁ πατέρας μου — ὅπως, ἄλλωστε, καὶ οἱ ἄλλοι ποὺ συγκεντρώθηκαν στὸ σπίτι τοῦ νοτάρου (θυμᾶμαι ἀκόμα ὅτι ἀνάμεσά τους ἦταν ὁ Ἀντώνιος Βασιλόπουλος, ὁ Ἰωάννης Σπανόπουλος, ὁ Νικόλαος Ἀλληλούια καὶ ὁ Ἰωάννης Στρογγιλός) — μίλησαν μ' εὐλάβεια γιὰ τὸ νεαρὸ δεσπότη Κωνσταντῖνο, εἶπαν ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ βροῦν κάποιον εἰρηνικὸ τρόπο γιὰ νὰ τοῦ παραδοθεῖ ἡ πόλη, μίλησαν ὅμως καὶ γιὰ τὶς δυσκολίες ποὺ θὰ παρουσιάσει ἡ ἐκπόρθηση τοῦ κάστρου, καθὼς καὶ γιὰ τὴν προσωπικὴ τους δύσκολη θέση ὅσο θὰ μένει τὸ κάστρο στὰ χέρια τοῦ ἀφέντη τους Πανδόλφου Μαλατέστα.

Ἡ συζήτηση ἔπιασε δυὸ ὥρες. Μονάχα ὅταν εἶχαμε ὅλοι σηκωθεί κ' ἤμασταν ἔτοιμοι ν' ἀποχαιρετήσουμε τὸν Ἀνδρόνικο Λάσκαρι, ἀνοιξα τὸ στόμα μου καὶ εἶπα πέντε - δέκα λέξεις. Δὲ θυμᾶμαι πιά τί ἀκριβῶς εἶπα. Θυμᾶμαι μονάχα ὅτι οἱ λέξεις αὐτές, ποὺ ἔκαμαν τὸν πατέρα μου νὰ δαγκώσῃ τὰ χεῖλη του, ἄρεσαν στὸν ἀπεσταλμένο τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Καὶ θυμᾶμαι ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Λάσκαρις μοῦ εἶπε ὅτι μοιάζω νάχω τὴν ἴδια ἡλικία μὲ τὸν δεσπότη κύρ Κωνσταντῖνο. Ἡ παρομοίωση αὐτῆ, ἔστω κι' ἂν ἦταν βασισμένη στὸ τυχαῖο κ' ἐξωτερικὸ γεγονός τῆς ἡλικίας, μὲ συγκίνησε βαθύτατα. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ἐκείνη ἔβλεπα ἀδιάκοπα μπροστά μου τὸν δεσπότη Κωνσταντῖνο, χωρὶς νὰ ξέρω κἂν ἂν ἦταν ψηλὸς ἢ κοντός, ξανθὸς ἢ μελαχροινός, ὠραῖος ἢ ἄσχημος.

Λίγες ἑβδομάδες ἀργότερα μοῦ ἔδωσε ὁ Θεὸς τὸ δικαίωμα ν' ἀντικρύσω ἀπὸ κοντὰ τὸν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο. Κι' ἀκούμπησε

ὁ Κωνσταντῖνος τὸ χέρι του στὸν ὤμο μου. Εἶχα αἰσθανθεῖ ἄλλοτε στὸν ὤμο μου τὸ χέρι τοῦ Ἀντώνιου Ἀτσαγιόλι. Τότε εἶχα βαθειὰ συγκινηθεῖ, τόσο πού τᾶχασα καὶ δὲν ἤξερα νὰ μιλήσω· ὡστόσο, τῆ συγκίνηση πού εἶχα αἰσθανθεῖ τὴν εἶχε προκαλέσει ἡ τεράστια ἀπόσταση· ὁ δούξ εἶχε καταδεχθεῖ ν' ἀκουμπήσει τὸ χέρι του στὸν ὤμο μου. Ὄταν ἀκούμπησε στὸν ὤμο μου τὸ χέρι του ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ἡ συγκίνηση ἦταν ἀπόλυτα διαφορετικὴ· ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο δὲν ἔνωσα νὰ μὲ χωρίζει καμμιά ἀπόσταση· ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἦταν τὸ ἴδιο τὸ Γένος μου· καὶ τὸ χέρι του ἐπάνω στὸν ὤμο μου ἦταν σὰν τὸ χέρι τῆς μοίρας τοῦ Γένους μου· κ' ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος τ' ἀκούμπησε ἐπάνω μου μὲ βασιλικὴ ἀνεση καὶ καλωσύνη, χωρὶς νὰ τὸ πιέσει διόλου πρὸς τὰ κάτω, ἐγὼ τὸ αἰσθάνθηκα βαρὺ, πολὺ βαρὺ. Κ' εἶπα τῆ στιγμῆ ἐκείνη : Ἡ μοῖρα τοῦ Γένους μου εἶναι βαρειά, πολὺ βαρειά.

18

Ὁ Ἀνδρόνικος Λάσκαρις εἶχε μυστικὲς ἐπαφὲς μὲ πολλοὺς τῆς Πάτρας, προπάντων μὲ τὸν πρῶτον ἀνάμεσα σ' ὄλους μας, τὸν Ἰωάννη Ρωσατᾶ, τὸν πιὸ ἀρχοντικὸ Πατρινὸ πού, ἂν δὲν κάνω λάθος, εἶχε πάει δυὸ - τρεῖς φορές κρυφὰ νὰ ἰδεῖ τὸν ἴδιο τὸν Κωνσταντῖνο Παλαιολόγο.

Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ἀνδρόνικου Λάσκαρι στὴν Πάτρα δὲν εἶχε κανένα θετικὸ ἀποτέλεσμα. Ὅπως μοῦ ἔλεγε ἀργότερα ὁ Σφραντζῆς, τὰ ὅσα ἄκουσε ὁ Ἀνδρόνικος στὴν Πάτρα («τὰ τῶν Πατρινῶν ἀπόκρυφα») ἐκρίθησαν ἀπὸ τὸν δεσπότη Κωνσταντῖνο «ἀδύνατα καὶ περισσά». Ἔτσι, ὁ Κωνσταντῖνος ἀποφάσισε νὰ ἐνεργήσῃ ἀμέσως γιὰ νὰ κυριεύσῃ τὴν Πάτρα. Ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς μοῦ διηγήθηκε τὴν ἐπιχείρηση αὐτὴ καὶ τὶς δραματικὲς τῆς φάσεις μὲ τ' ἀκόλουθα λόγια :

«Τέλος ἐστήσαμεν ἵνα διὰ νυκτὸς βαδίσαντες εὐρεθῶμεν εἰς τόπον πλησίον τῶν ὀρίων τῶν πατρινῶν ἀμπελώνων, καλούμενον εἰς τὰς Τρεῖς Ἐκκλησίας, αἱ παλαιόθεν ἦσαν, κάκεισε εὐρεθῶσι καὶ οἱ ἄνθρωποι καὶ δηλώσωσι πλατύναντες τὰ διὰ τῆς γραφῆς, καὶ εἰ μὲν ἦσαν δυνατὰ, ἐνεργηθῶσι, εἰ δ' οὐ ἀπέλθωμεν φανερῶς ἀποκλεῖσαι τὸ κάστρον καὶ ὡς φέρη τὸ φέρον...». Μ' ἄλλα λόγια, ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος ἤθελε — ἀφοῦ ἐμεσολάβησαν καὶ γράμματα πού ζήτησε ἀπὸ τοὺς Πατρινούς — νὰ βεβαιωθεῖ καὶ πάλι ἂν οἱ προτάσεις τῶν Πατρινῶν εἶχαν πρακτικὸ περιεχόμενον. «Περὶ δὲ ὦραν ἀλεκτοροφωνίας ἤλθομεν» (ἔτσι συνέχισε τὴν ἀφήγησή του ὁ Σφραντζῆς) περὶ τὸν συμφωνηθέντα τόπον, ἔνθα εὐραμεν τοὺς ἀνθρώπους· καὶ ἰδόντες αὐτοὺς ἀπράκτους εἶναι καὶ ἄπρακτα λέγοντας ἀπεπέμψαμεν. Πρωίας οὖν γενομένης συμβουλευθέντες τί